

4. Олена Олійник. Проблеми формування національної політики України щодо культурної спадщини. - *E-magazine: Heritage Conservation. Regional Network Journal. / EU funded project Regional Co-operation for Cultural Heritage Development. - Issue 2, 2013-01-31. (<http://www.rcchd.icomos.org.ge/?l=E&m=4-4&JID=2&AID=14&l2>)* – 4 стор.
5. Сингаївська. О. Містобудівна графіка. – К., НДІТІАМ, 1998. – С. 24.

УДК 72.03

Лариса Поліщук, Зеновій Федунків
(Івано-Франківськ, Україна)

МІСТОБУДІВНА СПАДЩИНА ІСТОРИЧНОГО МІСТА МИХАЛЬЧЕ XVII-XVIII СТ.

У період XVII-XVIII ст. Михальче формується, як місто-фортеця і досягає свого найбільшого розквіту. Збережена регулярна планувальна структура містечка прослідковується на сучасному етапі розвитку населеного пункту. Для збереження історичного середовища міста, його пам'яток періоду бароко, які перебувають під загрозою руйнування, необхідно розробити комплексну програму регенерації історичного середмістя.

Ключові слова: місто-фортеця, с. Михальче, об'ємно-розпланувальні елементи середмістя, система бастионних фортифікацій.

During the XVII-XVIII century Mykhalche formed as a fortress and reaches a peak. Stored regular town planning structure is traced at the current stage of the settlement. To preserve the historical environment of the city, its monuments Baroque period, need to develop a comprehensive program of regeneration of historic downtown.

Key words: fortress town, Mykhalche, space-planning elements of the downtown; the bastion fortification system.

Історичне містечко Михальче Городенківського району Івано-Франківської області розташоване на узвишші правого берега Дністра біля колишніх стратегічно важливих переправ Михальче – Устечко, Незвисько – Лука, Нижнів – Діброва; на торговому тракті із Покуття на Поділля. З південного сходу Михальче оточене глибоким яром колись повноводного струмка Білка, з півночі – крутими схилами річки Дністер. У структурі Галицької землі Речі Посполитої містечко було одним із важливих форпостів і входило до дністровської лінії оборони.

Михальче є одним з історичних міст Івано-Франківської області, яке з часом втратило статус міста, але зберігає риси, які є відображенням ренесансно-барокових містобудівних теорій Європи XVII-XVIII ст. і саме у цей період досягло свого найбільшого розквіту. Головні архітектурно-розпланувальні елементи (ринок, церква, костюл, замок, ділянки національних громад, фортифікації) формували цілісне середовище міста у XVII-XVIII ст., яке сьогодні частково втрачене. Між усіма об'єктами існували просторово-композиційні зв'язки, які прослідковуються і сьогодні. Містечко розташовувалось на похилому рельєфі і було оточене оборонними укріпленнями, у плані наближеними до квадрату. В центрі стояла квадратна ринкова площа. Південно-західний наріжний квартал утворювала територія костюлу, західний приринковий – територія церкви. Північно-східний наріжний квартал та половина східного приринкового – територія замку.

Мурований костюл архангела Михаїла, Станіслава і Катерини з дзвіницею у стилі бароко існує з 1750 р. (на місці попереднього дерев'яного тинькованого (1715)) [15, с. 148]; [19, с. 20]. Технічний стан – аварійний.

Церква Перенесення мощей святого Миколая, розташована посередині західного приринкового кварталу. На церковному подвір'ї збереглася мурована, квадратна у

плані дзвіниця, яка має деякі ознаки оборонного характеру (масивні стіни, вузькі голосники, розташування в зоні в'їзного вузла). Станом на сьогодні внаслідок ремонтів обидві споруди частково втратили автентичні конструкції і декор. За висновком Тадеуша Мокловського, який 1910 р. виконав натурні обстеження, храм заслуговує на увагу з огляду на те, що є рідкісним прикладом сільської мурованої церкви у стилі бароко [2].

Іл. 1. Костьол святого Михайла з дзвіницею, 1750 р.

Іл. 2. Церква Перенесення мощей святого Миколая з дзвіницею, 1786 р.

Михальче – одне з найдавніших містечок Покуття, як Коломия, Снятин, Тлумач, Заболотів. Дата отримання міського статусу невідома. Історичні документи фіксують, що у четвертому десятиріччі XV ст. населений пункт користувався правом міського самоврядування. У фундаційній грамоті від 2 вересня 1439 р. говориться про те, що снятинський і коломийський староста Михайло Мужило з Бучача [17]; [6, с. 95-96]. дозволив закласти у своєму місті (opido – лат.) Михальче парафіяльний костьол під титулом святого архангела Михаїла і наділив його селом Репужинці [6, с. 95]. Можна припустити, що міський статус Михальчому було надано саме Михайлом Мужилом Бучацьким, одним із найзаможніших урядовців Галицької землі, який назвав місто своїм ім'ям (від польського Michał). Іншу версію походження назви, а також інформацію про власників запропоновано Владиславом Семковичем у книзі «Рід Адванців у середніх віках» [16, с. 287-288]; [7].

У досліджених історичних матеріалах 1448-1474 рр. Михальче кілька разів згадується як місто з оборонними спорудами: в одних документах, як «fortalicja» (лат. fortalicium – форталіція) (1448, 1449, 1456 рр.) [7, с. 169, 199, 243], в інших – «zamek» (замок) чи «twierdza» (фортеця) (1449, 1474 рр.) [7, с. 196, 359]. Ймовірно, Михайло Мужило був ініціатором спорудження перших укріплень, тому що саме на той час в документах найчастіше трапляються згадки про оборонні споруди. Не виключено, що в середині XV ст. Михальче вже мало міські оборонні укріплення у вигляді валів і дерев'яних конструкцій, як інші маєтності Бучацьких – Бучач, Монастириська, Підгайці. У люстрації 1579 р. містечко магнатів Бучацьких назване «Михальче і Білка» [12, с. 101]. Вірогідно таку назву воно отримало від розвинутого на той час передмістя Білка, що зараз є невеликим присілком Михальчого. Міський статус Михальче втратило у 1781 р. [5, с. 35].

Сучасний герб села Михальче є оберненим родовим гербом Михайла Мужила Бучацького Абданк із накладеним на нього мечем. На одному із стовпів костьольної огорожі зберігся рельєф родового герба Абданк. Цей герб виконаний і встановлений за вказівкою фундатора мурованого костьолу, власника містечка у другій половині XVII ст. Рафаїла Скарбека, родовим гербом якого також був Абданк.

Через розташування поблизу дністровської переправи, Михальче одним із перших приймало удари волоських, татарських і турецьких загонів [13, с. 22]; [10, с. 15]; [11, с. 35, 41, 141]; [4, с. 106];[1]. Значних руйнувань Михальче зазнало також під час польсько-турецьких воєн. Щоразу після нападів місто відбудовували. Свідченням

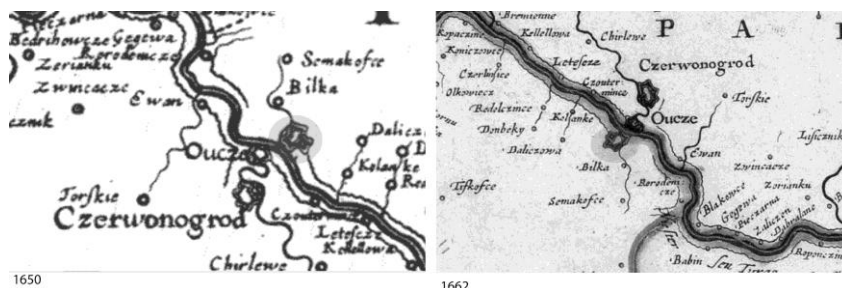
його значимості в історії краю є той факт, що у 1640-х рр. Михальче, як місто-фортецю, наніс на карти французький інженер і картограф Гільйом Левассер де Боплан (1600-1673). На спеціальній карті України (1650 р.) і на карті Покуття (1662 р.) на місці сучасного Михальче показано прямокутні в плані міські оборонні укріплення із спряженим з ними внутрішнім замком, але населений пункт не підписаний [8]; [9].

Іл. 3. Сучасний герб села Михальче

Іл. 4. Рельєфний герб Рафаїла Скарбека Абданк на одній із колон костельної огорожі. Фото З. Федунківа, 2013 р.

Іл. 5. Михальче на спеціальному і докладному плані України (1650 р.) та карті Покуття (1662 р.)

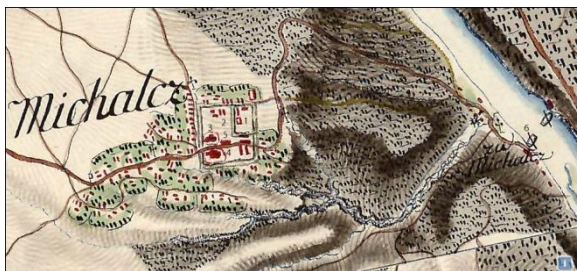
Відомо, що у другій третині XVII ст., за Скарбеків (поручника військ коронних Рафаїла і полковника військ коронних Кшиштофа), Михальче осаджено новими жителями і відбудовано [15, с. 146]. Згідно з подимним реєстром Коломийського староства у 1670 р. в середмісті налічувалось 30 будинків [5, с. 35], а містобудівне розташування сучасних на місці історичних значною мірою збережене, що підтверджують картографічний аналіз, натурне обстеження та писемні документи. Зокрема, у 1939 р. при регуляції вулиці біля фундаменту однієї із кам'яних будівель знайдено 119 срібних монет XVII ст. [3, с. 84].

У 1750 р. за фундації старости солотвинського і хорунжого коломийського Рафаїла Скарбека у Михальче споруджено мурований костьол [3, с. 148] архангела Михаїла, Станіслава і Катерини на місці попереднього з дерева і глини (1715), який було зведено за фінансової підтримки львівського католицького архієпископа Яна Скарбека [19, с. 148]. Дзвіниця костьолу, побудована одночасно із храмом, мала оборонні риси. На сьогодні обидві споруди перебувають у аварійному стані. Українську церкву Перенесення мощей святого Миколая побудовано у 1786 р. [2, с. 477].

Карта Михальчого, виконана під час першого військового обстеження території (1787 р.) [14], дає можливість прослідкувати композиційно-планувальну характеристику фортеці. Оборонні укріплення, нанесені у вигляді валів та ровів, окреслюють квадрат середмістя та місце замку, який з півночі і сходу захищали міські укріплення, а із заходу і півдня – автономні, що одночасно відділяли його від міських кварталів і ринкової площі. Торговий шлях, що вів зі сходу на захід від переправи на Дністрі до Гвіздця і Обертина, ділив середмістя на дві нерівні частини. Очевидно, на

перетині з міськими фортифікаціями стояли дві брами. Головну браму із західної сторони додатково захищали автономні оборонні вузли церкви і костьола, утворюючи за брамою своєрідний захаб, який міг ускладнити пересування противника в напрямку ринкової площі. Замок розташовувався у найвищій по рельєфу частині містечка і утворював третій оборонний вузол. В'їзд на дитинець міг здійснюватися через браму з півдня або із заходу від площі. Аналогічна конфігурація і конструкція фортифікаційної системи, що складалась із земляних ескарпованих насипів, поєднаних із дерев'яними елементами характерні й для інших фортифікаційно-містобудівних комплексів історичної території Галицької землі, наприклад, Калуша, Добротова.

Зміни у розпланувальній структурі середмістя, замку прослідковуються на австрійських військових картах 1863 р., 1869 р. і 1880 р.

Іл. 6. Михальче на карті фон Міга (1787 р.). Експлікація: 1. Замковий двір. 2. Міські квартали. 3. Церква Перенесення мощей святого Миколая. 4. Костьол святого архангела Михаїла. 5. Квартал з ратушею (ймовірно). 6. Переправа на Дністрі

Іл. 7. Середмістя Михальчого на австрійській військовій карті 1880 р.

Станом на другу половину XIX ст. міські укріплення були розібрані, що зафіксовано австрійською військовою картою 1869 р. [18]. Комплекси церкви і костьола зберігають конфігурацію, планувальну структуру й опоясані автономною огорожею. На місці замку з'являється палацового типу будівля і ландшафтний парк Теодора і Кастаня Теодоровичів, які володіли Михальчем із 1811 р. до 1880-х рр. [15, с. 146]. До східної частини парку примикають кілька довгих будівель. Вірогідно це господарські будівлі фільварку: шпихлір, конюшні, стайні, стодоли тощо.

Іл. 8. Михальче на австрійській військовій карті 1869 р.

- Умовні позначення
- межі міських укріплень
 - земляний вал
 - ескарпування валу
 - територія колишнього замку
 - існуючі будівлі
- Експлікація
1. Територія колишнього замку
 2. Костьол з дзвіницею
 3. Церква з дзвіницею
 4. Школа
 5. Дитячий садок
 6. Територія колишньої ринкової площі
 7. Тераса

Іл. 9. Архітектурно-розпланувальна структура історичного ядра с. Михальче. Існуючий стан. Опрацювали З. Федунків, Н. Симак

За результатами натурних обстежень виконано схему існуючого стану історичної розпланувальної структури міста Михальче XVII-XVIII ст. Визначено, що місто-фортеця розташовувалося на території центральної історичної частини сучасного с. Михальче в межах вулиць Заговди з півночі, сходу і заходу та Лесі Українки з півдня.

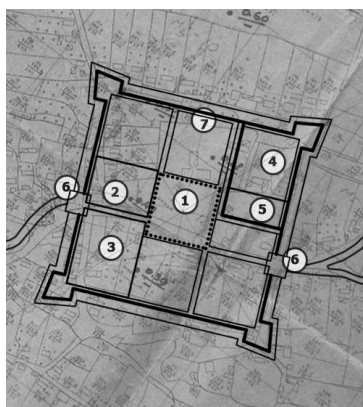
У ході обстеження виявлені:

– частково збережені елементи фортифікаційної бастионної системи (XVII ст.): фрагменти земляного валу куртин, на окремих ділянках ескарповані місцевими породами каменю, укоси, терасу за межами укріплень з південної сторони;

– елементи розпланування колишнього середмістя: історична головна вулиця (сучасна Михайла Грушевського), навколо якої розбудовувалось місто і, яка вела до колишніх в'їзних брам, спрямована у східному і західному напрямках, відповідно до переправи на Дністрі і Гвіздця; провулки, які частково знакують планувальну структуру історичних приринкових кварталів; частково збережена структура площі ринок, яку з південної і східної сторони знакують елементи благоустрою; майже повністю збережена структура комплексу костьола і, частково, церкви;

– у середмісті розташовані дві пам'ятки архітектури регіонального значення: костюл архангела Михаїла, Станіслава і Катерини (1750) у південно-західному наріжнику історичної ринкової площі; церква Перенесення мощей святого Миколая (1783) з дзвіницею посередині західного приринкового кварталу.

Розглянуті у статті архітектурно-розпланувальні елементи формували цілісне середовище містечка Михальчого у XVII-XVIII ст., яке сьогодні частково втрачене. Між усіма об'єктами існували просторово-композиційні зв'язки, які прослідковуються і сьогодні. На основі проведених досліджень виконано схему реконструкції історичної розпланувальної структури на період XVII-XVIII ст., нанесені на план с. Михальче, виконаний у 1970-х рр. в рамках обліку і впорядкування присадибних земель і земель громадського користування в населених пунктах.

Іл. 10. Реконструкція історичної розпланувальної структури м. Михальче у XVII-XVIII ст. Експлікація: 1) площа ринок; 2) комплекс церкви; 3) комплекс костьола; 4) замок; 5) сад; 6) в'їзні брами; 7) межі оборонних укріплень міста. Опрацювали Л. Поліщук, М. Грач

Висновок

З проведених досліджень можемо зробити низку висновків. Історичне містечко Михальче має містобудівну спадщину, часові межі якої сягають XV ст., і пережило кілька будівельних етапів. Головною урбаністичною особливістю Михальче на період XVII-XVIII ст. була його регулярна архітектурно-розпланувальна структура, яка притаманна квартальній забудові середмістя, замку-резиденції власників, комплексам церкви і костьола, міським і замковим фортифікаціям. Очевидно, забудова середмістя була частково мурованою, а конструкція оборонних укріплень – дерево-земляною з ескарпуванням валів місцевими породами каменю, яке частково збережене.

Таким чином, у період XVII-XVIII ст. Михальче формується, як місто-фортеця, досягає найбільшого розквіту, є цінним фортифікаційно-містобудівним об'єктом Галицької землі, а його збережений містобудівний комплекс (сакральні споруди, фрагменти оборонних укріплень, розпланувальна структура архітектурного середовища) – є цінною містобудівною спадщиною, яка потребує збереження і охорони, подальшого ґрунтового наукового вивчення, архітектурно-археологічного

дослідження. Результати таких досліджень дадуть можливість точніше визначити образ історичного міста, незважаючи на те, що значна частина його архітектонічної і містобудівної структури втрачена. Для збереження історичного середовища міста, його пам'яток періоду бароко, які перебувають під загрозою руйнування, необхідно розробити комплексну програму регенерації історичного середмістя, що сприятиме підвищенню ролі архітектурно-містобудівної спадщини історичного міста Михальче у загальній культурній спадщині України та її популяризації серед мешканців та гостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Iz istorii села Михальче. – Архів Михальчівської школи. – рукопис.*
2. *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 28. – С. 477.*
3. *Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 42/7. – С. 84.*
4. *Сіреджук П. Містечка, яких немає // Жовтень. – 1981. – № 3. – С. 106.*
5. *Смеречанський Р., Каглян О., Никифорук В. Городенківщина стежками століть. – Івано-Франківськ, 2009. – 136 с.*
6. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – Lwów, 1875. – T. 5. – № LXXVI. – 293 s..*
7. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – T. 12. – Lwów, 1887 – 551 s..*
8. *Beauplan G. Deliniatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus ac distinctibq̄ provincysq̄ adiacentibus / G.Beauplan – Gdańsk, 1650 [Електронний ресурс] // Gallica biblioteque numerique [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148>.*
9. *Beauplan G. Ukrainae pars novae, Pokutia vulgo dicitur per Guil. Le Vasseur de Beauplan SRM Poloniae archit. militarem etc / G.Beauplan – Amsterdam, 1662 [Електронний ресурс] // Digital Library of University of Wrocław [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl>.*
10. *Czołowski A. Bitwa pod Obertynem 22 sierpnia 1531. – Lwów, 1918. – 47 s.*
11. *Czerwona. – Wrocław, Warszawa – Kraków, 1964. – 209 s.*
12. *Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. 7: Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Cz. 1. – Warszawa, 1902.*
13. *Liboryusz Naker 1497 // Liske X. Cudzoziemcy w Polsce. – Lwów, 1876. – S. 3-36.*
14. *Mig fon. Karte des Köenigreichs Galizien und Lodomerien, 1779-1782.– Австрійський військовий архів. Відень. – Sygn. B IXa. 390 (оригінал). / Fon Mig – Wien, 1782 [Електронний ресурс] // Historical Maps of the Habsburg Empire [веб-сайт]. – Режим доступу: mapire.eu*
15. *Quirini-Popławski R. Kościół parafialny p.w. Św. Michała archaniola w Michalczu // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego / Materiały do dziejow sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. – T. 18. – Kraków, 2010. – s. 148.*
16. *Semkowicz W. Ród Awdańców w wiekach średnich // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. – T. 45. – Poznań, 1919. – s. 287-288.*
17. *Szaraniewicz I. Rys wewnętrznych stosunków Galicyi Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. – Lwów, 1869. – 129 s.*
18. *The Second Military Survey (1806-1869). Historical Maps of the Habsburg Empire. 1869. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapire.eu/en/map/secondsurvey>*
19. *Zabytki wojewodstwa Stanislawowskeigo. Wykaz z lat 1920 – 1929. – Warszawa, 1998. – 140 s.*